

Мирослав Янакиев

ПОНЕ ДВУЕЗИЧИЕ – ОТ НАЙ-РАННА ВЪЗРАСТ!¹

Шири се легенда: френските аристократи били загубили властта си през 1789 г., защото заставяли децата си да учат чужди езици и те оглупявали от това, че не оставало място в главите им за трезво мислене. Легенда! А и до днес има родители, които се опасяват, че децата им ще страдат, ако в ранна възраст почнат да учат „чужди езици“.

Но въпреки че легендата е само легенда, тези опасения не са съвсем неоснователни. Там е работата, че ако обучаваме децата по традиционната методика, по която се обучават възрастните на „чужди езици“, те наистина се преуморяват. Послушните зубрят ли зубрят и глупеят от зубренето, а рядко усвояват чуждия език. Непослушните не зубрят, но злобеят, а чуждия език също не усвояват.

Когато учат „чужд език“ по традиционната методика, възрастните се опитват да усвоят купица граматически правила и термини, с които можеш да се съобразяваш, когато пишеш, защото имаш време да обмисляш това, дето искаш да напишеш. Имаш време даже да се поровиш в някоя граматика или някой речник. Затова, ако много залягат, възрастните успяват да усвоят чуждия език писмено, но не и устно.

Три типа грешки в говоренето на „късно усвоен чужд език“

Е, говорят на чуждия език изучилите го в „зряла възраст“, но го говорят *как да е*, правят три типа грешки:

1. *Произнасят фразите лошо*, като при това в повечето случаи осъзнават лошото си произношение, смущават се – лошото произношение ги притеснява, но не могат да го подобрят, особено когато се опитват да водят продължителен разговор;

2. *Постоянно нарушават граматическите правила* на чуждия език и това също често ги смущава, макар и не „чак пък толкова“ – не винаги сами си забелязват грешките, а събеседникът не ги поправя, нарушаването на „граматическите правила“ обикновено не предизвиква недоразумения;

3. Най-малко се смущават възрастните, когато говорят на късно усвоен чужд език от *грешките в подбора на думите*, макар че именно изборът на неподходяща дума може да доведе до неприятно недоразумение – обикновено събеседникът усеща опасността от такова недоразумение и го предотвратява чрез въпроси.

¹ В сп. *Начално образование*, 1994, № 7, София, с. 10–16.

Какви са причините за различното отношение към всеки от тези три типа грешки си струва да обясним.

1. Непрестижен изговор

Добрият изговор може да се усвои практически само в ранна детска възраст, когато още може да се образуват невронните структури, координиращи работата на мускулите на говорния апарат. Възрастният човек, в мозъка на когото в ранна детска възраст не са изградени тези структури, усеща, че изговорът го издава като принадлежащ на нетолерирана етническа общност, пречи му да получи правото на „равен старт“, т. е. той чувства изговора си като особеност, която е толкова фатална за него, колкото са фатални анатомичните му характеристики – мургавост, форма на лицето.

За щастие усвояването на добър изговор не е невъзможно, ако такъв изговор се култивира в детската градина и в началното училище. За нещастие, не се ли култивира престижният изговор в ранните детски години, непрестижният изговор се превръща във „втора природа“, а отрицателното отношение към него като към непрестижен се усилва многократно чрез карикатуренето му в масмедиите. При това възниква и добавъчна отрицателна коннотация – цветът на кожата и очертанията на лицето се смята за невъзможно да бъдат изменени и поради това за тях „носителят“ им не може да бъде винен, а за непрестижния изговор говорещият може да бъде упрекуван, защото не се е постарал да се научи да говори „без акцент“.

Казаното изисква да направим много важен извод: *щом престижният изговор може да се усвои само в ранна детска възраст, във възраст, когато детето още не може да се вини, че самò не усвоява престижния изговор, а по-късно, като порасне, му вменяват във вина, че го нарушава – обществото, в лицето на тези, които организират образователната дейност в страната, трябва да осигури усвояването на този престижен изговор от децата, докато това е възрастово възможно. Иначе обществото нарушава хартата за правата на човека.*

А този извод изисква о време да се вземат мерки, за да не бъдем упрекувани от света, че не сме ги взели. Обществените науки са готови да осигурят ефективното прилагане на такива мерки. Какви по-точно са те ще бъде обяснено в края на статията.

2. Грешки в изключенията от правилата

За трезвомислещите езиковеди е отдавна ясно, че човекът, владеещ като роден кой да е от така наричаните „естествени човешки езици (например български, английски, турски, ромски, рус-

ки)“, съставя фрази, ръководейки се от два вида *граматически правила*, едните – описвани в традиционните граматика също под формата на „правила“, другите – описвани в традиционните граматика под формата на „изключения от правилата“.

Описваните в традиционните граматика под формата на „изключения“ правила човекът, владеещ един „естествен език“ като роден, усвоява още в предучилищна възраст, като ги извлича сам от фразите, слушани вкъщи по време на разговорите между близките му и между него и близките му.

Тези *правила*, описвани в традиционните граматика като „изключения от правилата“, се отличават с две особености: първо, те образуват система, която е трудно доловима за око, неподсилена от лупата на днешното езикознание; второ, те управляват използването на най-честите съставки на фразите, които най-често са нужни на човека в неговото всекидневие.

Както и добрия изговор, тези граматически „правила изключения“ на практика е почти невъзможно да се усвоят от възрастен човек за използване в разговор. Но тъй като те управляват употребата на често използвани съставки на говора, а често използваните съставки на говора носят малко информация, нарушаването им „се прощава“.

На възможния въпрос защо тяхното нарушаване не притеснява толкова говорещия на чужд за него език, колкото го притесняват изговорните недостатъци, отговорът може да се търси в по-голямото многообразие на тези нарушения, което затруднява асоциирането им с влиянието на родния език на говорещия – отклоненията от престижния изговор практически моментално отнасят говорещия към някаква етническа общност, докато граматическите отклонения от престижната норма често може да се отнесат и към присъщи на „простолюдието“ грешки, и даже към желание нарочно да се правят отклонения от тази норма, „за да се покажем демократични“.

Докога едно дете, за което официалният в една страна език не се практикува от него у дома, може да усвои „изключенията от правилата“ в устната практика на официалния за страната език?

Отговорът, който днешните трезво мислещи езиковеди могат да дадат на този въпрос, е недвусмислен: за основната маса от децата това е възрастово възможно докъм 10-12 години. Но е възможно, ако значително се измени начинът, по който се преподава в училищата, начинът, по който се преподава не само официалният за страната език, но и други езици, че и всички други учебни предмети.

Казаното изисква да направим извод: *щом жизнено важната за устната езикова практика „граматика на изключенията от правилата“ трябва да се усвоява в началните училищни години и то не само от децата, които вкъщи не говорят на официалния в страната език, но и от всички деца, защото вкъщи малко от тях слушат устна реч, образцово съвпадаща с официалните езикови норми – образователната система трябва да осигури нова ефективна методика за езиково обучение.*

Този извод изисква о време да се вземат мерки да не бъдем упреквани от децата си, когато пораснат, че не сме им осигурили достойна за края на двайсетия век, не само писмена, но и устна „комуникативна компетентност“ (езиковедите наричат „комуникативна компетентност“ умението да общуваш, без да страдаш от чувството, че не знаеш какво да съобщиш или не знаеш как да съобщиш добре това, което искаш да съобщиш). Какви е разумно да бъдат и тези мерки, ще бъде обяснено в края на статията.

3. Грешки в подбора на думите

Грешките, допускани от хората, когато подбират думите, с които искат да изразят мисълта си на късно усвоен „чужд език“, в устната практика са неминуеми, защото говорещият няма време да ги предотврати чрез прелистване на речници, но тези грешки бързо намаляват по честота при общуване с хора, за които езикът, използван в устното общуване на битови теми, е рѝден. Колкото се отнася до разговорите на професионални теми, там грешките в подбора на думите още по-бързо намаляват, защото в такива разговори използваната специална лексика е в голяма степен интернационализирана и все повече и повече се интернационализира.

Изводът е, че мерките, които е разумно да се вземат, за да намалее грешките от този тип, се свеждат до това *да се съставят и публикуват (като книги и на компактдискове) достатъчно пълни и достатъчно многоезични речници и енциклопедии, които да улеснят интернационализацията на специалната лексика, интернационализация, която няма да може да бъде възпряна от никакви „борци за чист език“.*

КАК ДА СЕ ПОМОГНЕ НА ХОРАТА ДА НЕ ГОВОРЯТ „С ЧУЖД АКЦЕНТ“?

За днешното езикознание, както беше посочено, е ясно, че говоренето без „чужд акцент“ може да бъде постигнато, ако децата в детските градини и в началните три-четири години в училище се научат така да управляват говорния си апарат, че да изговарят без „чужд акцент“ произволно дълги фрази на повече от един „чужд“ на средата, в която живеят, език.

Подчертавам: *в ранните детски години практически всеки човек (даже да е и с не много тежка повреда на слуха) може да се научи да изговаря „без чужд акцент“ големи по размер фрази на два, три, четири и повече от четири езика.* Това може лесно да се постигне, като децата в детската градина и в училище се подтикват (не се заставят, а се подтикват!!) да наизустяват кратки стихотворения, поговорки, гатанки, броилки на разни езици.

И сега децата наизустяват кратки текстове, главно защото вкъщи ги подтикват. Нужно е само да се разшири списъкът на заучаваните текстове, като се включат в него текстове на няколко езика. И не е нужно да се иска от децата да разбират точно и пълно смисъла на заучаваните текстчета – и сега децата с удоволствие заучават някои броилки, без да разбират смисъла на думите, от които се състоят броилките. Важно е само многократно да слушат текстовете за наизустяване от висококачествено възпроизвеждащи говор апаратури и в изпълнението на добри диктори.

Аналогична роля може да изпълняват и подходящи песнички на разни езици, но трябва да се следи как пее всяко дете поотделно, защото хоровото изпълнение маскира недостатъците в изговора на някои деца. И тук от първостепенно значение е качеството на записите и на звуковъзпроизвеждащата апаратура, която при това трябва да има възможност да възпроизвежда отделно гласа на певеца (всяка песничка трябва да бъде изпълнявана от солист – мъж или жена, за предпочитане дете) и отделно музикалния съпровод, т. е. да разполага с възможности за така наречения play back.

По същество предлаганата методика за усвояване на добро произношение в ранна възраст съвсем не е нова. Нейната висока ефективност е доказана от вековната практика децата на богати родители да се обучават „на чужди езици (*всъщност преди всичко на добро произношение*)“ от така наречените гувернант(к)и.

Достатъчно е да си припомним как А. С. Пушкин разказва за своя Евгений Онегин в детството му:

Сперва Madame за ним ходила,
Потом Monsieur ee сменил.
Ребенок был резов, но мил.
Monsieur l'Abbé, француз убогой,
Чтоб не измучилось дитя,
Учил его всему шутя,
Не докучал моралью строгой,
Слегка за шалости бранил
И в Летний сад гулять водил.

Тук е описана тъкмо тази методика за чуждоезиково обучение в ранна възраст чрез гувернантка (Madame) и гувернант (Monsieur l'Abbé), методика, която е осигурявала на руския дворянин съвършено френско произношение в ранното му детство и не го е видиотявала – Пушкиновият Онегин съвсем не е идиот. Та и самият Пушкин, който, по свидетелства на съвременниците му, още от лицейските си години е умеел да говори и на френски, и на английски, е доказателство, че усвояването на „чужди езици“ на малдини не води нито до видиотяване, нито до стремеж да се „замърсява родният език с чужди думи, което в края на краищата води до... погубване на родния език“.

Напротив, на говорещия свободно на френски и на английски А. С. Пушкин руският език дължи грандиозно обогатяване. Именно полиглотът (мноезичникът) А. С. Пушкин превръща богатствата на руската народна реч в достойние и на цялата руска нация, и на световната култура.

Много популярно е едно сполучливо, макар и неизвестно от кого формулирано твърдение: *всеки новоусвоен от един човек език е отворен нов прозорец в душата му към друга култура*. Но на мене ми се иска в името на благо на децата да популяризирам като опора на чуждоезиковото обучение в ранна възраст фразата: *Езиците при езици отиват*. Само че ще бъде разумно и етично да добавим: *Образователната система трябва да се измени така, че да дава на децата възможност да научават още докато са деца колкото може повече разни езици непременно и като звучащи, а не само като писмени*. Тази фраза лозунг е съзнателна редакция на уж народната „мъдрост“ *Парите при парите отиват*, която, уви, е печална констатация, а се възприема като лозунг, съвсем неетичен!

Но да се върнем към поучителното в цитирания откъс от „Евгений Онегин“ на Пушкин. Методиката за „чуждоезиково обучение чрез гувернант(к)и“ е проверено ефективна, но е „много скъпа“, изисква за всяко дете по гувернант(ка). Можем ли да я „поевтиним“?

Отговорът е и *Да*, и *Не*.

Да, ако имаме предвид, че днешната висококачествена звукозаписваща и звуковъзпроизвеждаща техника е напълно в състояние да „размножи“ евтино гувернантките и гувернантите.

На пръв поглед *Не*, ако имаме предвид, че Онегиновият учител Monsieur l'Abbé е бил не само диктор, а и възпитател – учел е Онегин не само да говори на френски. Monsieur l'Abbé го е учел като се е лекичко шегувал (шутя), като лекичко го е укорявал за палавствата му (слегка за шалости бранил) и като го е водел на раз-

ходка в известния парк в Петербург (Летний сад). Индивидуалният възпитател не може да бъде заменен от апаратура!

Но нужно ли е, нещо повече, разумно ли е всяко днешно дете да бъде възпитавано от свой индивидуален възпитател?

От Мария Монтесори знаем, че нито е нужно, нито е разумно. Там е работата, че в днешното, по правило еднородно или дву-детно семейство на детето рядко се предоставя възможността да развива у себе си алтруизма на баткото или какичката. Ако в детската градина и в училище през началните две-три години децата се групират в групи от по десетина-дванайсет деца, психически съвместими, но на различна възраст, учителят възпитател ще бъде максимално подпомаган от какичките и батковците и в учебната, и във възпитателната му работа. Ще се шегува и ще укорява малките палавници не само учителят. Ще се шегуват и ще ги укротяват техните какички и батковци от групата – учителят само ще внимава шегите и укорите им да не прехвърлят границите на етичната добронамереност.

Отново се налага да си спомним за „взаимоучителната (алило-дидактичната)“ система от нашето Възраждане. За нея не само трябва да си спомним. Тя може и трябва да бъде възродена в новото високо технологизирано общество, защото отмирането ѝ се е дължало именно на недостатъчното развитие на учебно-техническите средства.

За разумността на възраждането на взаимноучителната образователна система в началното училище обаче е нужно да се дискутира в други публикации.

Тук искам само да отбележа, че в детските си години човек научава много повече за родния си език и за езиците на улицата, на селището, в което живее, от по-големките деца, отколкото от възрастните. Ако (чуждо)езиковото обучение с помощта на по-големките деца се пренесе от улицата в класната стая в групи, набрани по принципа на усъвършенстван (в съответствие с възможностите на днешната висококачествена, не само звукозаписваща и звуковъзпроизвеждаща, но и видео и компютърна техника) алило-дидактизъм, образователната система ще направи голяма крачка напред и нагоре.